

İSLÂMÎ DÖNEM İLK TÜRKÇE TIP YAZMALARININ TÜRK TIP BİLİMİ VE DEONTOLOJİSİ AÇISINDAN GÖRÜNGESEL “PERSPEKTİFİ” BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ

An Assessment of Pioneering Turkish Medical Manuscript of Islamic Period From the General Perspective of Turkish Medical Science and Deontology

Meriç Güven¹

¹Assist. Prof., Uşak University Faculty of Science and Letters, Dept. Turkish Language and Letter, Dept. of New Turkish Language

ÖZET

İslâm tıbbının etkisinde kalan ve X. yüzyıldan itibaren uygulayıcısı olan Türkler, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde yaklaşık 50 Türkçe tıp kitabı yazmış, bu kitaplarda, yaşadıkları çağın tıbbına göre ileri günümüz tıbbına göre kayda değer bilgiler vermişlerdir. birçoğu tıp hekimi olan müellif veya müstensih tarafından yazılan bu kitaplar, tıbbın bir birçok disiplinini kapsayacak bir içeriktedir. Kitaplarda hastalıkların belirtileri, tanıları ve tedavileri deneysel tıpla uyumlu olacak biçimde açıklanmış ve “Materia Medica”den söz edilmiştir. Ameliyatlar, yazmaların bazılarında safhalarıyla bazılarında yöntem ve teknikleri ile İslam Tıbbı içinde ilk defa bu dönemde tıbbî illüstrasyonlar kullanılarak anlatılmıştır. 20. Yüzyıl tıp penceresinden bakıldığında orijinal (özgün ve otantik) görülen bu dönem tıp yazmalarının modern tıp ile uyumlu bazı ileri ve aktüel(güncel-edimsel) bilgileri haiz olduğu, Türk tıp biliminin ve deontolojisinin(etîğinin) gelişimine yadsınamayacak katkılar sağladığı genel ve çevresel bağlamla değerlendirilmede bir görüş ve kanaat olarak dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâmî Dönem ilk Türkçe tıp kitapları; İslâmî Dönem Türk tıbbi ve etiği; Türkçe Tıp yazmalarının önemi.

ABSTRACT

Turks, who were under the influence of the Middle-Age Islamic Medicine Literature, had written 50 medical books using the Olden Anatolian Turkish. The medical information these books included were ahead of the time period that they were written and they also provided considerable medical information for the current time period. Most of the authors of these medical books were medical doctors and they comprehended various disciplines of medicine. Furthermore, these books included information on the prognostication, diagnostics, and therapy of many illnesses in accordance with experimental medicine and also the term “Matiere Medicale” was mentioned in these books. Some of these medical books included information about methods and techniques of some surgical operational procedures by using drawings; others included drawings and explanation of medical treatment processes for the first time in Islamic Medicine. When these books are analyzed from the 20th Century medical science perspective, it is obvious that they included original and popular information, which contributed considerably to the current medical science and medical deontology.

Keywords: Pioneering Turkish Medical Manuscript of Islamic Medicine Period; Islamic Period Turkish Medicine and Deontology; Importance of Olden Turkish Medical Books.

GİRİŞ

Orta Asya Türklerinin tıbbî anlayış ve ürünlerinden oluşan Eski Türk tıbbı, bir yandan Eski Türk dininin ve sosyal hayatının, öte yandan Eski Çin ve Hint Tıbbının etkisinde kalarak gelişimini sürdürmüştür. Bu dönemde adına Şaman, Kaman, Baksı, Baksa, Oyun denilen ve büyücülük, falcılık gibi mesleklerin yanında hekimlik de yapan insanlar, kötü ruhları kovarak¹ ve telkin tedavisinin plasebo etkisinden yararlanarak² o çağlar Türk insanının sağlıklarını korumaya ve hastalıklarını sağaltmaya çalışmışlardır. Devam eden yüz yıllarda Otacı (herbalist), Emçi (eczacı) ve Atasagun’lar (tabib), droglardan ve eksraksiyonlu bitkilerden yararlanarak ve maddî- manevî tedavi usullerini kullanarak Eski Türk tıp geleneğini sürdürmüş, kendilerine özgü yöntem ve uygulamalarla sağaltım yapmışlardır. X. Yüzyıldan itibaren İslâm Medeniyeti Dairesi”ne giren Türkler, batıl ve mistik öğeler taşıyan tıbbî uygulamalara yer vermekle birlikte yeni girdikleri bu medeniyet dairesinde bugünkü tıp anlayışına uygun, bu anlayışıyla uyumlu yeni ve orijinal bir tıbbî anlayış geliştirmişlerdir.

Türkçe herhangi bir eserin olmadığı belki de yazılmadığı 13. yüzyıla kadar medreselerde çoğu Arapça olan ve İslâm tıbbında çok iyi bilinen; aralarında İbn-i Sina’nın El Kanun, Zekeriyâ er Râzî’nin El-Hâvî fî’t-Tıbb, Ali bin Zeyn İbnü’n Nefîs’in Şerh Teşrihü’l Kânûn, Ebu’l Kasım Zehravi’nin et Tasrif gibi eserlerinin bulunduğu tıp kitapları okunmuş, tanı ve sağaltım bu kitaplardaki bilgilere göre yapılmıştır. Bu dönem

Lokman Hekim Journal, 2012; 2 (1): 1-10

Received: 20.07.2011; Accepted: 19.08.2011

Correspondence Author: Meriç Güven, Uşak University Faculty of Science and Letters, Dept. Turkish Language and Letter, Dept. of New Turkish Language, Uşak-Türkiye.

guvanmeric@my.net.com

Anadolu Türk hekimleri, Ortaçağ İslam hekimlerinin kitaplarını iyice özümsemiş, öğrendikleri bilgileri çağlarına göre oldukça ileri bir deney-gözlem-uygulama ve genelleştirme geleneği ile birleştirerek³ her biri ayrı bir kıymet taşıyan kendi eserlerini yazmışlardır. Önceleri Arapça olarak yazılan bu eserler daha sonra telif ve tercüme Türkçe eserlerle desteklenmiş böylece gerek eserlerin nicelliği gerekse niteliği bakımından verimli bir Türkçe Tıp dönemi başlamıştır. On üçüncü yüzyılda Oğuz Türkçesinin hâkim dil olarak ortaya çıkması ile⁴ Türkçe eser yazma düşüncesi de artmış, başlangıçta halkın duasını alma gibi dini ve sosyal saiklerle (güdülerle) Arapça olarak yazılan kitapların yerini Türkçe olarak yazılan müfid (yararlı-faydalı) kitaplar almıştır⁵. Bu dönemde Anadolu Türk beylerinin her türlü ilim faaliyetini destekleme, ilim adamlarını himaye ve gerektiğinde taltif etmelerine bağlı olarak çok sayıda Türkçe tıp kitabı yazılmıştır. Batılı milletlerin henüz kendi tıp terminolojilerini oluşturmadığı bir dönemde Türk hekimleri kendi tıp terminolojilerini oluşturmuş⁶; yazdıkları eserlerle, yaşadıkları çağın bilim hayatına ışık tutan ve günümüz bilim hayatına zengin ve orijinal bilgiler kazandıran verimli bir Türkçe tıp dönemi yaratmışlardır. Bu dönemde yazılan Türkçe tıp kitapları, metodolojik yöntem ve içerikleri sayesinde kendi dönemlerinde muteber (saygın-güvenilir) birer başvuru eseri olarak kullanılmış; devamında gelen Osmanlı Türk tıbbında ise belirleyici ve yönlendirici işlev görmüş, Osmanlı tıbbının oluşumuna katkı sağlamışlardır. Yâdigâr⁷ ve Müntahab-ı Şifâ⁸ gibi kitaplardaki bazı batıl ve mistik uygulamalar bir tarafa bırakılırsa [“Yaramaz kadınların şerrine uğramış ve cinsel iktidarsızlığa düşmüş (empotans) bir hasta”nın muskalar ve efsunlar yazılarak (Yâdigâr 206b) ya da “kızgın bir baltanın deliğinden idrarını geçirerek” iyileştirilmesi (Yâdigâr 207b) ; “Oğlancıkların yabana çok varması ve bunun ilacı” (Müntahab-ı Şifa LIV.Bab M.159b-161b)] bütün eserler bilimin genel geçer kurallarına uygun bir içerik ve anlayışla yazılmış, bunun için de etkileri çağlarını aşan bir biçimde günümüze kadar ulaşmıştır. Hastalıkla belirtisinin ilk kez ayırt edildiği⁹ bu dönem tıbbında, İslam medeniyetinin etkisinde gelişen ve İslami tıp literatüründe Ahlat-ı Erbaa= Dört Hılt teorisi denilen yeni bir tıp anlayışı benimsenmiş; hekimler, hastalara ve hastalıklara yaklaşımlarını bu teorideki anlayışa göre belirleyip hastalıkların öyküsü, bulgusu, belirtisi ve tanısı gibi uygulamalarını hep bu anlayışa uygun olarak yapmışlardır.

Çoğu “sağlıklı yaşama” konusunu işleyen bu dönem eserlerinde; beden sağlığı, hastalığı, hastalıkların sebepleri ve sağaltma yöntemleri gibi genel konulardan bahsedilmiş; bunun yanında Miftâhü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr¹⁰, Kitâbu'l Müntahab fi't Tıbb^{11, 12} Tervihü'l Ervah¹³ ve Edviye-i Müfredde¹⁴ gibi bazı kitaplarda teşrih (anatomî) konusuna da yer verilmiştir. Kitâbu'l Müntahab fi't Tıbb'dan önceki ve Kitâbu'l Müntahab fi't Tıbb'ın yazıldığı dönemdeki “Türkçe” tıp kitaplarında görülmeyen “teşrih” konusu, İlk defa Kitâbu'l Müntahab fi't Tıbb' da müstakil bir bölüm olarak ve tek bir başlık altında ele alınmış; göz üzerine yazılmış Miftâhü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr'da diğer tıbbi konular yanında, Tervihü'l Ervah'ta patoloji konuları ile birlikte ve Edviye-i Müfredde'de ise kitabın arka kısmında ve sözlük biçiminde verilmiştir.

DÂHİLİ VE TEMEL TIP AÇISINDAN XIV-XV. YÜZYIL TÜRKÇE TIP YAZMALARI

Ebu Bekir Er Râzî'den İbn-i Sina'ya, Hacı Paşadan Sabuncuoğlu Şerefeddine giden bir oluşum çizgisi içinde gelişen ve olgunlaşan İslâmî Dönem İlk Türk tıbbi, İslâm dininden kaynağını alan ancak bunu gözlem ve tecrübe ile bütünleyen bir anlayış içinde ortaya çıkmış¹⁵ pragmatik bir yaklaşım içerisinde, uygulamalara yer vererek ve sebep- sonuç ilişkisi gözeterek gelişimini sürdürmüştür. Kökeni Eski Mısır'a kadar uzanan ve Yunan tıbbında “humoral patoloji” İslâm tıbbında “Ahlat-ı Erba'a” diye adlandırılan, esasını insan bedenindeki demevî [sanquin], balgamî [phlegmatic], safravî [cholérique] ve sevdavî [melancolique] hıltların dengeli bir vaziyette bulunması prensibinin oluşturduğu mizaç yani “sağlıklı olmak”¹⁶ ile hıltlardan birisinin eksik veya fazla olması yani “hastalıklı olmak” anlayışı, İslâmî Dönem ilk Türk tıbbından başlayarak Klasik Osmanlı tıbbının temelini oluşturmuş; hekimler hastalara yaklaşımını ve hastalığı teşhislerini bu anlayışa göre belirlemiştir¹⁷. Dönemin birçok hekimin yaptığı gibi Tabib İbn-i Şerif de Yâdigâr kitabında bu mizaçları tanımada hekime yol gösterici bazı izahlar da bulunmuş¹⁷ ve “...yüzünün rengi kızıldır. Bedeni sıcaktır. İdrarı kızılımsı renktedir. Boyun damarları doludur. Kan alınacak damarları ve hacamat yerleri kaşınır.” diyerek demevî (kan) hılt fazlalığı ile ortaya çıkan birçok hastalık hakkında semptomatik bilgiler vermiştir. Temel ve dâhilî tıpta olduğu kadar cerrahi tıpta da önemli yeri olan bu pratik, İslâmî Dönem İlk Türk tıbbında hastalıkların teşhis ve tedavisinde ayırt edici bir yöntem olarak kullanıldığı gibi modern tıpta da bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinde yardımcı ve destekleyici bir unsur olarak işlev görmüştür.

Öyle ki; fizyoloji ve biyokimya gibi ilimlerin gelişmesiyle 20. yüzyıl başlarında hormonal sistem ve bağışıklık sistemi üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde kan ve safra kirliliğinin bazı hastalıklara (artrit, gastrit, sinüzit, hiperaktivite, anksiyete, kolestrol, kolanjit ve kolesist...) sebep olduğu ya da bu hastalıkları tetiklediği ortaya konmuş; buna bağlı olarak günümüz modern tıbbında söz konusu hastalıkların tedavisinde kan aldırma, safra boşaltma ve müshil verme gibi tedavi yolları uygulanır olmuştur¹⁶.

Hıltlar ve yansımaları hakkında XV. yüzyılın büyük tıp bilgini Abdulvehhâb bin Yusuf da, Kitâbu'l Müntahab fi't-Tıbb (müellif nüshası 2. Bab 16a-21a)¹¹ adlı eserinde Aynı çağda yazılmış Yadigâr kitabındaki benzerlik taşıyan, fakat Yadigâr'dakinden çok daha kapsamlı ve ileri olan bazı bilgiler vermiş; birçok hastalığı hıltların özelliklerinden yararlanarak tanımlamaya ve tanıtmaya çalışmıştır. Abdulvehhâb bin Yusuf, balgamî ve sevdavî sebeplerden olmak üzere iki çeşidi olduğunu söylediği sara (epilepsi) hastalığının balgamî sebeplerle ortaya çıkan çeşidinden bahsederken "hastanın benzi bozarur, ağız(ı) köpüklenir ve bu illet semiz kişilerde olur zira mizacları balgamî olur" diyerek tonik-klonik (grand-mal) nöbet geçiren bir hastanın kasılma ve bilinç kaybıyla ortaya çıkan klinik semptom kompleksini anlatmıştır. Günümüz tıbbında hastanın postiktal durumunun gözlemlenmesi ile de birçok yönden benzerlikler taşıyan bu tespitler Abdulvehhâb bin Yusuf'un sara hastalığı hakkında asırlar öncesinden söylediklerinin bugün bile kabul edilir nitelikte bilgiler içermesi ve sara hastalığının tonik-klonik nöbetlerinin daha çok semirtilmiş insanlarda görüleceği biçiminde, o çağlar tıbbına göre ileri günümüz tıbbına göre orijinal sayılacak bazı tespit ve kanaatleri taşıması bakımından dikkate değerdir¹¹.

On dört ve on beşinci yüzyıl Türkçe tıp yazmaları, yaygın olan ve aynı zamanda bugünkü tıp tarafından da iyi bilinen birçok hastalığı asırlar öncesinden bildirmesi bakımından da önemli işlevler görmüştür. Yirminci yüzyılın tehlikeli hastalıkları arasında sayılan ve çoğu vak'ası ölümle sonuçlanan kanser (seretân), XIV-XV. yüzyıl Türkçe tıp yazmalarında ele alınıp işlenen tedavisi zor hastalıklar arasında gösterilmiştir. On beşinci yüzyılın saygın hekimlerinden Tabîb İbn-i Şerîf, Yâdigâr adlı kitabı (müellif nüshası 229b)⁷nda: "Seretân bir şişdir kim anın çok budakları olur yengeç gibi ve lakin seretân ola kim anın maddesi sevdâ-yı hâlis ola ve ola kim safra sevda ile karışık ola ağrıyla ve darbân ile ve acımağ ile ola ağrısı ve yanmağı safra karışmasıyla ola ve emcekde ve rahimde çok ola ve hayada ve bagırsakda dahi ola evvel bakla kadarınca olur sonra büyük olur levni tîre olur ilâç yegreg ola kim sakınalar şöyle kala kim eritmeye ve yare olub açılmaya tekrar tenkiye ideler mâ'il-cübn ile ve aftîmûn ile her bir kaç günde dört direm aftîmûn vireler sikencübîn ile ve bakî ilâç malihulya ilâcın ideler ve bedeni ter-i tîb idüb tedbîr i'tidâl mizâc ideler ve kurşunu yaş kişniç suyuyla ezeler ezilmişini seretân şişi üzerine dürteler nâfi' ola" diyerek dönemin bu tehlikeli ve yaygın hastalığına dikkat çekmiştir.

Aynı hastalık İbn-i Şerîf'le çağdaş olan Abdulvehhâb bin Yusuf'un Kitâbu'l Müntahab fi't Tıbb'ında da yer almış, Abdulvehhâb bin Yusuf "zişt yara" diye tanımladığı kanser (seratan) hakkında Yâdigâr'daki bilgileri destekleyecek ve tamamlayacak bazı ilâve bilgiler vermiş ve bugün bile kabul görecekt bazı tespitlerde bulunmuştur. Hastalık ve sağlık kavramlarının birbiriyle ilgi ve ilişkisini eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren Abdulvehhâb Müntahab-ı fit-Tıbb (müellif nüshası 140a8-140b13)'da¹¹: "bilgil kim seretân bir katı şişdür kim taşa beñzer ve gökleri çok olur ve giñ giñ tamarları olur kim kendüyi şuarur ve katı ıssı olur ve od gibi yanar ve bilgil kim bu illetüñ gidermekligi mümkün degüldür ve meger ibtidâsında irişeler ve kemâ-yenbagj ilâç ideler ve şâyed kim gide yâ hemân kararda kala ve şâyed kim bu illet belürdükde bakla kadarınca ola ve büyüyi büyüyi düglek kadarınca ola ve eger keserlerise dañı mümkün degüldür kim oñla velâkin bir gömgök zişt yara olur meger bir kolu yirde ola tâ kim aslıla keseler ve köklerini abâdân erideler ve yirini muhkem daglayalar ve bu illete muvâfik ilâç budur ibtidâsında ekhel tamarından kan alasin ve mütavâtir iftmûn matbûhıla ishâl idesin ve sevdâ arturur gızâlardan perhîz itdüresin mercimek gibi ve bâzincân ve sığır iti gibi ve kara şarâb gibi kim galz ola ve gayrısı ve gızâsı kuzi iti ve tavuk iti ola ve şarâbı dahi rakjk ola ve ammâ büyüdüğü hâlde ilâç aña fâyide itmez meger mülâtefet ideler tâ kim başıkmaya ve cerâhat olmaya zırâ cerâhatı zişt olur ve eger başıkurisa ve yara olurisa bu merhem aña katı müffddür." diyerek karsinom ve sarkom gibi kötü huylu (malign) yaklaşık yüz çeşidi bulunan kanserle ilgili olarak köklerinin derinde olduğu, erken müdahale edilmesi ve ameliyat sırasında arazlı bölgenin tam olarak temizlenmesi gerektiği gibi çağının tıbbına göre ileri günümüz tıbbına göre doğru ve uyumlu bilgiler vermiş; ameliyat sonrasında kanser köklerinin radyasyon onkolojisindeki radyoterapiye benzer bir yöntemle (koterizasyon-dağlama) iyice temizlenmesini tavsiye etmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinin hemen birçok tıp yazmasında o dönemin bir başka tehlikeli hastalığı olan sıtmadan ve sıtma hastalığının teşhis ve tedavisi ile ilgili olarak yaptırılan idrar tahlili ve kan alma ameliyesinden de bahsedilmiştir. Ağırlıklı olarak ruhanî tıpla ilgili konuların bulunduğu Maidetü'l-Hayat, sıtma ve benzeri kan hastalıkları hakkında o döneme kadar dile getirilmemiş bazı bilgileri içermesi yanında özellikle bugünkü genetik biliminin ilgilendiği soyaçekim konusunu dile getirmesi bakımından kanaatimize göre ilk ve önemli eserlerden birisi olmuştur. Ak Şemseddin Maidetü'l-Hayat (müellif nüshası 50a) da¹⁸: "Cümle marazın sur'et-i nev'iyesi hasebile nebat ve hayvanda olduğu gibi hem tohmları hem asılları vardır, ot tohmı ve ot köki gibi. zirâ babadan ve anadan irsle intikal eden marazlardan bazısı ki sara ve nıkrıs ve cüzam gibi bunlar gâhice yedi yıldan sonra zuhur eder." diyerek mikropların varlığını ve bulaşma fikrini¹⁹ Fracastar'den bir asır, Luis Pasteur'dan dört asır önce dile getirmiş, özelliklerin genler vasıtasıyla bir dölden diğerine aktarıldığını söylemek suretiyle de muhtemeldir ki insanlardaki soya çekimden (irsiyet-heredity) ilk bahseden bilim adamlarından birisi olmuştur. Batıda bile irsiyetle ilgili kuramsal (teorik-nazari) çalışmaların ancak 18. yüzyılda, Buffon, Spencer ve Darwin ile pratik çalışmaların 19. yüzyıl ortalarında Mendel ve Naudin'le başladığı göz önüne alındığında, Akşemseddin'in nıkrıs (gut), sara (epilepsi) ve cüzam (lepra) gibi birçok hastalığın irsiyet yoluyla ana ve babadan tevârüs ettiğini asırlar öncesinden dile getirmesiyle, "kalıtım kuramı-soyaçekim kanunu gibi" önemli bir anlayışın oluşmasına ve yerleşmesine katkı sağladığı ve tıp bilimi açısından büyük bir hizmet gördüğü söylenebilir.

Eski tıpta tedaviler çoğunlukla bitkisel kaynaklı müfred ilaçlarla yapıldığı için o çağlarda yaşamış hekimler de, bu ilaçlar üzerine yapılan çalışmaları takip etmiş ve onlardan yararlanmışlardır. Bu hususta başta İbn- Cülcül, İbn-i Baytar hatta İbn-i Sina gibi İslâm tıp hekimleri olmak üzere Müfred Edviye hazırlayan birçok hekim Dioskorides'in meşhur "De Materia Medica"sını esas almış²⁰ ve yazılan hemen bütün edviye kitaplarında Materia Medica temel kaynak olarak gösterilmiştir. İshak Bin Murad da Türkçe olarak yazdığı tarihi bilinen ilk Türkçe tıp eseri Edviye-i Müfred'de "işbu nakl Zikrizos-ı Hekim naklidür (17a-5) ve bu bab Zahire-i Harzemşâhidin nakl olunmuşdur (57a-11) ." diyerek Materia Medica ile birlikte yararlandığı kaynakları, alıntıları ve onlara yaptığı atıfları belirtmiş ve Arap harf sistemine göre düzenlediği (1b-43b) Edviye'sinde, kendi gözlem ve uygulamaları sonucunda tespit ettiği bilgileri "...Ve bu zaif şöyle diledi ki bu risâlede zikrolunan otları seçe çıkara kankısı kankı hastalığa münasibdür. Ayrı ayrı yaza tayin eyleye ve anlar ki hacet ola bunda göreler kankı ot matlubısa bunda bulalar nice eylemek gerek bileler eger yimek içmek, eger yaku eylemek, eger dürtmek gerek ve eger nesnelere katmak gerek vazını veznini okıyalar göreler ana göre istimal ideler ta hecet vaktında baştan başa okımak hâcet olmiya tizcek matlûb bulına maksud hasıl ola hak celle ve alâ nâfi müfid idüb dertülere deva ve renclülere şifa vire inşallahu Teala ve bu zaifi hayır duadan unitmayalar ve billahi't tefvik evvel ne ki baş agrısına yarar muvafık ve ana münasib otlar bunlardur. Oğlan aşu acı badam yağı anısun, babadya benefşe sabr sandal..." şeklinde ilim adamına mahsus bir alçak gönüllük içerisinde söyleyerek bu sahadaki tecrübe ve bilgisini kendisinden sonra gelen hekimlere aktarmış, böylece Türk tıbbının ve Türk bilim tarihinin gelişimine katkı sağlamıştır.

Ortaçağ İslâm hekimlerinin eserlerinden yararlanan ve bu eserleri iyice öğrenip özümseyen Türk hekimleri, tıbbî pratikle deney-gözlem-uygulama ve genelleştirme geleneğine bağlı kalarak³ mücerreb eserler de yazmışlardır. Böyle bir gelenek içerisinde yetişen ve deneysel tıbbın ilk ve önemli hekimlerinden olan Şerefeddin Sabuncuoğlu, eski çağlara ait ampirik nitelik taşıyan deneysel tıp yerine Galen geleneğine uygun, hayvanlar üzerindeki deneysel tıp çalışmasını esas almış; uzun tecrübe ve deneyler sonucunda polifarmasi tekniği ile hazırladığı tiryakları bazen kobay olarak kullandığı hayvanlarda bazen kendisinin üzerinde sınamış; bu ilaçların etkilerini, yan etkilerini, kullanım alanlarını, diğer ilaçlarla etkileşimlerini ve kullanım esnasındaki semptomlarını Mücerrebname'sinde tek tek söylemiştir. Şerefeddin, korku ya da soğuk yüzünden oluştuğunu düşündüğü raşe (inme, kısmi felç-nüzul) hastalığını tanımladıktan sonra bu hastalığa tutulmuş bir Nakkaş yigidi nasıl tedavi ettiğini ve ona iyi gelen ilacı tecrübe ederek aynı durumdaki başka hastaları da nasıl iyileştirdiğini Mücerrebname'sinde şöyle anlatmıştır:

"Şerefeddin eydür Kastamonu'da olurdum. İsfendiyar Beg zamanda Dîvanda bir nakkaş yigît vardı İmamoğlu Mahmud dirlerdi Bir gice boza içüb sag yanı yatmuş irtesi dura gelmiş görmüş kim şag eli râşe olmuş eyle olsa irtesi imam gelüb tazarru temalak birle beni alub oğlanın yanına eletti Çünkü ol yigidün ol halini gördüm gördüm bu zımadı anıñün düzdüm bir anban pâresine dürtüb ol yigidün omuzu başdan barmakları ucuna dek urub bağladum gitdüm Ahşam vardum gördüm zımadı gidirmüş

eyitdüm ya imamzâde yakuyı giderdün didi kim ey hoca hacetün bir katında hak celle ve calâ elime sıhhat virdi ol sebebden yakuvu giderdüm didi. Bu hâlin üzerine bir müddet geçtiğinden sonra benim bir harbende vardı. Hergün un çekerci bir gün bu râşe ‘illetin harbendeye vâki oldu ana dahi bu zımad itdüm zâyil oldu. Bi-izni'l-lâhü teâlâ. Andan sonra ömrüm oldukça bu zımadı istimâl itdüm” (müellif nüshası 52a/592-52b/602).

Şerefeddin bilgi ve kazanımlarını, özellikle tiryakların tazeliği ve tedavi etkinliğini ölçmek için hayvanlar üzerinde de sınımış ve Akabadin adındaki eserinde “süglün horozunu dutalar ana bir şerbet-i tiyak vireler andan sonra bir agulu ilana ırdıralar. Eger ölmezse tiryak civandır. Eger ölürse tiryak pirdür ya maguştur...” diyerek Tiryak-ı Faruk denilen ilacın tazeliğini ve etkin olup olmadığını kontrol etmek istemiştir. Benzer deneyi Mücerrebname de yılanun agusın sınamak amacıyla yapmış ve yılan zehiri horoz üzerinde etkisiz kalınca bu ilacı panzehir olarak kullanmıştır³. Bugün laboratuvarlarda deney hayvanlarının yetiştirildiği ve özellikle kobay olarak fareler üzerinde deneysel çalışmaların yapıldığı göz önüne alındığında, Şerefeddin’in bir bilim adamının dikkati, ciddiyeti ve duyarlılığı içinde çağına göre ne kadar ilmî çalıştığı ve ne kadar bilge ve ileri görüşlü bir insan olduğu daha iyi anlaşılır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, organizmanın mekanik ve fiziksel işleyişi ile ilgili bilgiler içeren kitaplar da yazılmıştır. Dönemin “muteber” (saygın ve güvenilir) kitaplarından Kitâbu’l Muntahab fi’t Tıbb fizyoloji ile ilgili konulara yer vermesi ve organizma hakkında bugün bile kabul görececek bazı bilgileri Eski Anadolu Türkçesi döneminde ilk defa dile getirmesi bakımından ayrı bir kıymete sahiptir. Hekim ve bilgin insan Abdulvehab bin Yusuf, Kitâbu’l Muntahab fi’t Tıbb’ın azaları anlattığı birinci makale beşinci faslında ve 2. makale 7. ve 11. fasıllarında kendi döneminin *muhtemel* Türkçe hiçbir kitabında yer almayan ampirik ve özellikle flogenetik yöntemle benzer sınıflandırmalar yapmış; tespit ve kanaatimize göre o çağlar Türk Taksonomisinde ilk defa görülen ve önemli bir enstantane (anılık-anımsamalık) olan bu yaklaşımıyla Türk tıp fizyolojisinin öncülerinden birisi olmuştur. Onun organları tasnif ederken üç farklı açıdan ve üç farklı kategoride yaptığı cinsler-kısımlar, reis organlar-gayri reis organlar ve müfred organlar-mürekkeb organlar ayırtlamasını takslara ayırarak sürdürmesinin ya da insan bedenindeki organlar ve bunların psiko-fizik fonksiyonlarını (söz gelimi Kuvvet’i) algoritmik biçimde eniyilemesinin çağına göre ileri bir yaklaşım olduğu ve Türk tıp biliminin gelişimine katkı sağladığı bir gerçektir.

CERRAHİ TIP AÇISINDAN XIV-XV. YÜZYIL TÜRKÇE TIP YAZMALARI

İslâm tıbbında İbn Sînâ, el-Kânun; Ali b. Abbas Kamîl’s-Sınaati’t-Tıbbiyye’de cerrahi ile ilgili bazı kıymetli bilgiler vermişlerdir bununla birlikte denilebilir ki İslâm Dünyasında cerrahi konusunda isim yapmış ve kendisinden sonra gelen cerrahları özellikle Cerrâhiyetü’l Hâniyye yazarı Şerefeddin Sabuncuoğlu’nu etkilemiş hekim, et-Tasrif kitabının yazarı Ebu’l-Kasım ez-Zehravî’dir. Zehravî, Şerefeddin’in cerrahi anlayışına tesir etmek²¹ ve onun büyük bir cerrah olmasına katkı sağlamakla birlikte Şerefeddin kendi özgün anlayışını bulmak suretiyle²² taklide asla düşmemiş ve şahsına münhasır tıbbî bir ekol yaratarak diğer cerrahlardan farklı ve üstün olduğunu göstermiştir. Öyle ki; ilk Türkçe cerrahi tıp kitabını yazan Abdülmecid Tabib iken cerrahlar arasında önemli yer edinen ve kendisinden sonra gelen cerrahları etkileyen Şerafettin Sabuncuoğlu (1385-1468) olmuştur. Sabuncuoğlu Cerrâhiyetü’l Hâniyye eserinde, birçok tıp konusunun yanı sıra plastik cerrahiyle ilgili olarak da bilgiler vermiş; aralarında ptozis, dudak yarıkları, yüz felci, ektropiyon, epikantus, burun ve dudak tümörleri, jinekomasti, el kırıkları ile alt çene çıkık ve kırıklarının olduğu birçok ameliyatı yaparak da ülkemizde plastik cerrahiye ait ilk uygulamaları başlatmıştır²³.

Cerrahlığın hekimliğe göre daha zor bir uğraş olmasından ötürü İslâm tıbbında, İslâmî Dönem ilk Türk tıbbında ve devamında gelen Osmanlı tıbbında cerrahi daha yavaş bir gelişme göstermiş, buna bağlı olarak cerrahi ile ilgili eserler daha az yazılmıştır. Bu dönemde cerrahi tıbbın “göz sıyırma, şişdeşme, yakıurma” gibi uygulamalarına yer verilerek yazılan ve esasen dâhili tıbbı ait olan kitapları yanında, cerrahi tıbbın “sınık sarma, dağlama yapma ve nişter urma” gibi farklı ve çeşitli uygulamalarına yer verilerek yazılan cerrahi tıp kitapları da vardır. On beşinci yüzyıla ait ve monografi türünde olan bu kitaplardan, hekim bulunmayan yerlerde halka faydalı olmak amacı güdülerek ve bu yüzden basit ve pratik bilgilere yer verilerek yazılan Cerrahnâme, Alâim-i Cerrâhîn ve Hulâsa ile cerrahlık ilmini öğrenmek isteyenlere bu ilmi öğretmek amacı güdülerek ve bu yüzden ayrıntılara ve didaktik bilgilere yer verilerek yazılan Cerrâhiyetü’l Hâniyye²⁴, bilinen ve tanınan önemli tıp yazmaları olarak örnek gösterilebilir. Her biri ayrı bir kıymet taşıyan bu dönem cerrahi tıp yazmaları içerisinde Alâim-i

Cerrâhîn, Türk tıp literatüründe ateşli silah yaralarından bahseden ilk eser olması yanında frengi (sifilis) hastalığından ve hastalığın cıvalı merhem bileşimleri kullanılarak terletme esasına göre tedavisinden söz eden ilk eser^{19, 24} olmasıyla da ma'ruftur. Cerrah İbrahim'in frenginin tedavisinde tavsiye ettiği yöntemin modern tıptaki tedavi yöntemini çağrıştırır biçimde ve tavsiye ettiği ilaçların modern tıptaki tedavi ilaçlarını (birleşimlerinde cıva bulunan Sublime, calomel, Oxycyanure de mercure gibi ilaçları) hatırlatır içerikte olması Alâ'im-i Cerrâhîn'i tıp bilimi açısından önemli kıldığı gibi Cerrah İbrahim'i de bir bilim adamı olarak haklı bir şöhrete ulaştırmış ve ebedileştirmiştir.

İslâm tıbbında ve daha sonra Türk tıbbında eser veren hekimler, genel olarak cerrahi ile ilgili yazdıklarını eserlerin patoloji kısmında ve tedavinin bir parçası olarak vermelerine ve bu dönem tıbbında temel ve dâhilî tıp konularını, cerrahi konularından ayrı olarak değerlendirmelerine karşın 15. yüzyılın büyük fakat bir o kadar da az tanınan hekimi Abdulvehhâb b. Yusûf Kitâbü'l Müntahab-ı fi't-Tıbb kitabında dâhilî konuların yanında cerrahi konulara da yer vermiş ve özellikle göz hastalıkları ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Abdulvehhâb b. Yusuf, zufra (katarakt) ve tedavisinden bahsettiği Kitâbu'l Müntahab (müellif nüshası 85a-4; 85b-10)'da zufuralı gözün tedavisinde önceden hazırlanmış mürekkebin ilâçların kullanılmasını, sonuç alınmadığı takdirde ameliyat (soyma) yapılmasını söylemiş: "yok eger katı müzminise ve otlar aña eser itmezse pes soymak gerek ve soymağınuñ keyfiyeti budur kim hastayı arhası üstine yaturasın ve gözünü açasın andan soñra bir igne alasın kim başı iti olmaya ve at kuyrugundan kıl alasın ve ol igneye geçüresin ve igneyi göz bîñarından yaña zufranuñ altından geçüresin ve yukarı yanından çıkarasın ve igneyi gideresin ve iki elüñile kılun ucını kısacuk dutasın ve gözün karasından yaña çekesin tâ kim zufra ayrıla andan soñra ayırduguñ bir ucını çengâlcüğe ildüresin ve yukarıya çekesin ve bîñaruñ dibinden bir makasla kesesin ve sakın kim iñen derin kesmeyesin tâ kim bîñaruñ iti bile kesilmeye ve kesdükden soñra tuzı ve kemmûni çeyneyesin ve göze tamzurasın andan soñra yumurda sarusını gül yağıla çalkayasın ve ılıcak eylesesin ve eski pambukıla göze yakasın ve yarındası gözi açasın ve nażar kılasın eger iriñi varısa ak şıyâf tamzurasın bu 'ilâç hemân kâfidür" ve plastik ameliyatlardaki yöntemleri andırır biçimde bir katarakt ameliyatının nasıl yapılacağını anlatmıştır. Abdulvehhâb, Anadolu'da bugün dahi siğil ve benlerin kesilmesi ve bağlanması kullanılan "atkuyruğu kılı"nı hem araz bölgenin sağlam bölgeden ayrılmasında hem de kat-kut olarak ameliyatlı kısmın dikilmesinde kullanarak çağına göre yeni, günümüz tıbbına göre ilginç bir ameliyede bulunmuş ve o dönem tıbbi için bir gelişme ve ilerleme sayılabilecek bir uygulama gerçekleştirmiştir

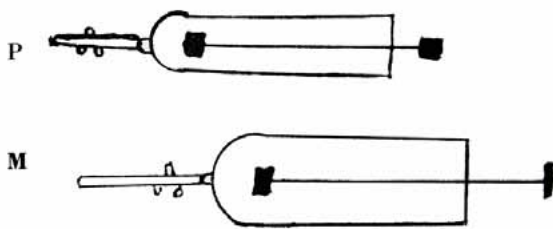
İslâm-Türk tıbbi içerisinde hakkında en fazla bilgi verilen ve müstakil eser yazılan disiplini 'göz'le ilgili olarak XIV-XV. yüzyıl Türkçe Tıp yazmalarının birçoğunda ya kitap içerisinde bir bölüm ya da müstakil bir kitap halinde birçok bilgi verilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin göz üzerine yazılmış en kapsamlı eseri Mürşid'de²⁵ 120 civarındaki göz hastalığının teşhis ve tedavisinden söz edildiği gibi daha önce bir örneğini de Kitâbu'l Müntahab'da gördüğümüz birçok ameliye de kitabın muhtelif kısımlarında ve cerrahi işlemin seyrine uygun olarak safhaları ile birlikte anlatılmıştır Şirvânî, Şa'r-ı zâyid ya'ni kirpükde artuk kıl bitdügin ve Şa'r-ı münkalib, ya'ni eğri kıl bitdügin konularını beyan ettiği Mürşid (müellif nüshası 26. Fasıl 77b-78a)'de göz kapağındaki nedbe veya felç gibi sebeplerden ötürü göz kapağının içe dönmesiyle oluşan entropium ve dışa dönmesiyle oluşan ekstropium'dan ve bunun yol açtığı göz irritasyonlardan bahsetmiş, hastalığın ameliyatla nasıl düzeltileceğini belirtmiştir: "...Ve kiminceler yaramaz kıllar kaçan kim bişden artuk olmaya, koparmazlar. Yanındağı şağ kıla dıbk-ılan, ya'ni öks-y-ilen veya çam şakızıylan veyâ şabr-ılan veya şakız-ılan yapuşdururlar. Mıl-ilen bir kaç keret şıvarlar, tâ birkişe... Ve hastayı arkası üzerine yaturalar, kabağı devürürler, taşrağı derisini bir uçdan bir uca değın kamâdiilen yararlar. Hâbe adlu yirden yararlar, aşğadan ve yokarudan yarmazlar ve uçlarından yaralar, ortasından yarmayalar ki, tâ yaruğa rast gele ve ortası kalka....Ve kıl oldığı yirlerün barâbarından kabağı artuk keseler ve kabağı kalduran ve aşğaya indüren azallarun kesilmekten ve paralamaktan gey şakinurlar."

İslâm tıbbi, İslâmî Dönem ilk Türk tıbbi ve daha sonraki Osmanlı tıbbında ameliyat yapacak kadar anatomik bilgiye sahip cerrahların azlığı, antibiyotik, analjezik ve antiseptik ilâçların yeterince bilinip kullanılmaması gibi sebeplerle cerrahi müdahalelerden kaçınılmış²⁶; diğer hastalıklarda olduğu gibi üriner sistem hastalıklarında da hastalar genellikle ilâçlarla tedavi edilmeye çalışılmıştır. On beşinci asrın önemli cerrahlarından Sabuncuoğlu Şerefeddin, "Südük tutulmagınun ilâcının tarîkasın" bildirdiği Cerrâhiyetü'l Hâniyye²⁶ (II. Bab 58. fasıl)'de konu ile ilgili olarak şu bilgileri verir: "bilgil iy tâlib kim südük tutulmağın sebebi kavukda taş olmakdan olur ya kavukda kan uyuşmakdan olur muâlece babında zikr olan muâleceleri itsen südük yörimese alile buyurasın kim iki dizi üstine otura

andan sonra bir kişi'i anun arkasına bindüresin ve alil nefesini çeke key tahammül ide tâ kim ol taş mevzi'ından döne kavukun içine vara alil derhâl işiye... Zira kim bevlün mercisinde ta'ric vardur bu zikr itdügümüz hileyile işlemeden kaşâtır ol ta'rice tokunup cirâhat ider alile zahmet haşıl olur çün bu ihtiyatı idesin ol ipliği kim ucına yün bağlamışın çekesin bevl ol yüne tetebbu idüp bile aka çıka pes bu ameli tekrar idesin tâ kim alil zahmetden halâs bula in-řâ -allâhu tebâreke ve ta âlâ ."

"Ve kavuka hukne itmegün tarİKasını ve âletinün" şeklini bildirdiği Cerrâhiyetü'l Hâniyye II. Bab 59. fasılda ise: "Bilgil iy tâlib bir kişinün kavukında karha olsa ya uyuşmuş kan olsa dilesen kim ana edviyeler isti'mâl idesin iş bu aletile idesin kim etbbâ bu âlete Zerrâka dirler içerü giren ucı bitevi ola amma üç delügi ola iki delügi bir yanında ola bir delügi bir yanında ola şöyle ki yukarusı kim midfa anun içindedür üzerine bir kabak urasın ve ortasın delük idesin tâ kim midfa'un ucı andan taşra çıkmış ola ve ol midfa'un içindeki ucına iki pul mıhlanmış ola ikisinün aralığı bir barmak mikdârı ola (Resim 1)... Bir kuzı kavuğı alasın ol hukne idecek devayı ol kavuğa koyasın ol mıhkanun kim tarafını ol kavuğa sokasın kavuğun ağzını ol şerh itdügümüz bağ yirinde berk bağlayasın andan sonra ol kavukdağı devayı arkun arkun odda sonra mıhkanun ucını ihlile yani zeker delüğine sokasın pes ol devayı elünile berk sıkasın tâ kim alil devamın kavuğa ulaşduğunu ihsas ide eğer kavuk hâzır olmasa tağarcuk paresin alasın sufre gibi değirmi idesin kıranına çepçevre delükler delesin ip geçüresin ortasın delesin ol mıhkanı ana bağlayasın andan sonra edviye'i ana kovasın sufrenün ağzını bir yire cem idesin kavuğıla nice itdünise bununla dahi eyle idesin." diyerek ilâç tedavisi yanında cerrahi tedaviye de yer verdiğini belirtmiş, böylece tedavisinde güçlük çekilen hastalıkların cerrahi operasyonlarla iyileştirilebileceğine işaret etmiştir. şerefeddin, idrar tutulması ve kavuka (mesaneye) hukne(şiringa) yapılmasını^{21, 28} anlattığı bu fasıllarda hem "tıbbi" illüstrasyonlardan yararlanarak tedavide kullandığı aletleri tanıtmış hem de çağına göre ileri sayılan bir yöntemle mesaneye girerek, zikrettiği mâyilerle, hastalığı tedavi etmeye çalışmıştır (Resim 2). şerefeddin'in, günümüz tıbbında ürolojik tetkik ve tahlillerde kullanılan sistoskopiye benzer bir aleti, bundan asırlarca önce kullanması ve yaptığı muayenenin modern tıptaki sistoskopik inceleme ile benzerlikler taşıması Türk tıbbının o çağlarda bile nasıl bir gelişme içinde bulunduğunu ve bilim adamlarımızın yaratıcı ve pratik yönlerinin ne denli yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemli ve bir o kadar da kıvanç verici bir hadise olmuştur.

Cerrahi tıbbın hemen birçok branşında ameliyat yapmış olan şerefeddin, Cerrâhiyetü'l Hâniyye adlı eserinde hastalıkları ve hastalıklarla ilgili ameliyeleri her fasılda ayrı bir başlık altında ele almıştır. Söz gelimi: fercde hâdis olan hurracun yarmadı ve ilâcın tarİKasının (müellif nüshası P112b-P113) 74. fasılda, avretleri sünnet itmegi ve ferclerinde olan eti kesmegün tarİKasının (müellif nüshası 111a-111b) 71. fasılda bildirmiş; kadınların tenasül uzuvlarında çıkan ve adına "Türkçe" Tılak, Arapça Maraz-ı Zenebi denilen artık etin kesilmesini ameliyatın seyrine göre ve açıklamalar yaparak anlatmıştır. "Avretlerde hâdis olan taşun ilâcın tarİKasını" bildirdiği (müellif nüshası P102b-P103) 61. fasılda kadın üriner sistemlerinde rastlanan taşları bunların oylum ve özelliklerini, bu taşlara yönelik ameliyatları ve ameliyatlara ilgili tespitlerini anlatan şerefeddin, bu bölümde, kadınlarda erkeklere nispetle daha az taş olacağını ve eğer kadınlarda taş olursa bunların tedavisinde birtakım zorluklarla karşılaşılacağını çünkü kadınların ameliyat edilecek kısımlarının erkeklerinkinden daha ileride ve derinde olduğunu söyleyerek günümüz üroloji disiplinin kabulleriyle uyumlu bilimsel tespitler yapmıştır. şerefeddin "eger zarûret olub yarmaya muhtac olursa eyü tabibe (kadın hekim) avret, o da bulunmazsa bir tabib-i afif ü refik (iffetli erkek hekim) bulasın ki hazık (usta) ola. Eğer hasta bakire ise onun bekâretine zarar gelmemesi için ameliyatı daha alt kısımlardan (makade civarından) seyyibe

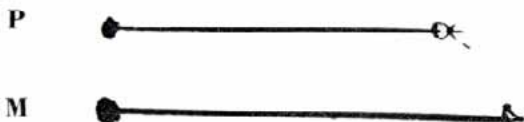
Resim 1. Zerrâka "sistoskopi" Cerrâhiyetü'l Hâniyye I, Haz. İlter Uzel

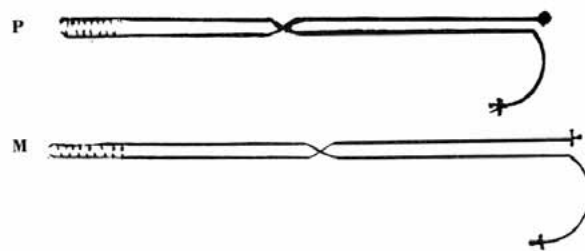
Resim 2. Sistoskopik ameliye, Cerrâhiyetü'l Hâniyye I, Haz. İlter Uzel

(evlenmiş, dul) ise daha üst kısımlardan (ferc civarından) yapasın demiş ve ameliyatlar sırasında görülebilecek komplikasyonlardan bahsederek kanama olduğu takdirde kanamayı dövülmüş zac (demir ve sülfat bileşiği) ile durdurmayı ve kanama durduktan sonra tekrar ameliyata devam edip ameliyatı tamamlamayı tavsiye etmiştir.

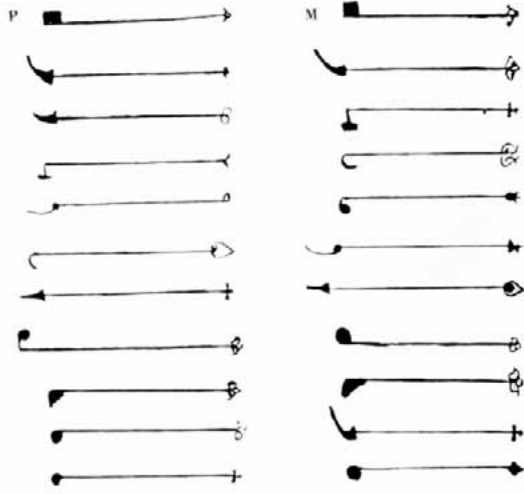
On dört ve on beşinci yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin Menâfiü'n-Nâs ve Mürşid gibi tek ve özel bir disipline mahsus tıp yazmaları hariç diğer bütün tıp yazmalarında diş konusu da işlenmiş ve incelenmiştir. Daha önceki dönemlerde cerrahinin bir alt disiplini olarak varlığını sürdüren Diş 'hekimliği' bilimi Avrupa'da 18. yüzyılda Pierre Fauchard'ın (1678-1761) katkılarıyla bizde ise 20. yüzyılın başlangıcında (1908'de) İstanbul'da diş hekimliği fakültesinin kurulmasıyla bağımsız bir meslek ve disiplin haline gelmiştir. Diş biliminin ayrı bir disiplin olarak görülmediği ve böyle bir ayrımın yapılmadığı Eski Anadolu Türkçesinin hemen bütün tıp yazmalarında {[Cerrâhiyetü'l Hâniyye /M69b-6]²⁷ [Edviye-i Müfredde /2a-6]¹⁴ [Haza'ınu's Sa'adât /12b-3]²⁹ [Kemaliye /8a-7]³⁰ [Kitâbü'l Müntahab fi't-Tıbb /89b-3]^{11,12} [Menafi'un Nas /11a-7]³¹ [Mücerreb-Nâme /27b-279]³ [Müntahab-ı Şifa /57a-2]⁸ [Tıbb-ı Nebevî /56b-13]³² [Tuhfe-i Muradi /15b-3]³³ [Tuhfe-i Mübarizi /41a-D]³⁴ [Yâdigâr /145a-II. 254]⁷} ağız ve diş sağlığı ile ilgili bilgilere de yer verilmiş ancak Cerrâhiyetü'l-Hâniyye dışında kalan kitaplarda diş çekiminden başka cerrahi ameliyelerden söz edilmemiştir. Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'nin beş faslını dişlere ayırmış bu fasıllarda dişlerle ve diş tedavileri ilgili bilgiler vermiş ve modern tıbbın kabullerine uygun ameliyelerden bahsetmiştir. Sabuncuoğlu, "dişin bir cevher-i latîf olduğunu ağrıdığına envâi mualeceler ile tedavi edilmesi ancak ağrı giderilmediği takdirde çekilmesi gerektiğini söylemiştir." (müellif nüshası P73a-P73b) Diş çekmegün tarîkasını anlattığı 30. fasılda dişin müdevver mibza (bugünkü tıpta rujin) ile etrafının açılmasını (*Resim 3*) sonra bir kerpeten ile çıkarılmasını (*Resim 4*) tavsiye etmiştir. Günümüzde de diş ile dişeti bağlantısı koparılarak yapılan bu işlemin modern tıptaki "Syndesmotomie" ameliyesine çok benzediği gerçektir²⁷. Şerefeddin, Demürile dişlerün karasun ve sarusun kazımagun tarîkasını bildirdiği (müellif nüshası P72b-P73a) 28. fasılda dişler üzerinde oluşan habise-i kabiha (pilâka ve tartar)ların çeşitlerini saydıktan sonra adına micred dediği ve resimlerini de gösterdiği 28 farklı aletten oluşan kazagularla (gratuar ve küreterle) dişlerin kazınarak temizlenmesi gerektiğini söylemiştir (*Resim 5a, b*). İrganan dişleri tilile berkitmegün tarîkasını bildirdiği (müellif nüshası P74b-P75a) 33. fasılda şeffaf metalden yapılan ve modern ortodontide adına broket denilen gümüşten ve altından yapılmış diş tellerini kullanmak suretiyle dişlerdeki çarpıklığı düzeltmeye çalışmış; yine dövülmüş veya eksilmiş diş(ler)in yerine sığır kemiğinden dişler yaparak eksik olan diş(ler)in yerine koyup bağlamış böylelikle diş eksikliğinden kaynaklanan kemik dokulardaki fizyolojik erimeyi önlemeye çalışmıştır. Şerefeddin'in asırlar önce uyguladığı ve kemik kaybını ortadan kaldırarak dişeti çekilmesini minimize ettirdiği bu tedavi yöntemi, modern diş bilminde (odontolojide) sıklıkla kullanılan ve adına implant denilen yöntemle büyük bir benzerlik göstermesi bakımından da ayrıca önemli ve dikkate değer bir husustur (*Resim 6*). Şerefeddin, Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'nin ikinci babında diş kökin ve çene sınıkını tarîkasını bildirdiği (müellif nüshası P73b-P74a) 31. fasılda ve diş dibinde artuk biten dişün tarîkasını bildirdiği (müellif nüshası P74b-P75a) 32. fasılda dişlerle ilgili gingivektomi (derin ceplerin olduğu bölgelerde dişetin kesilmesi) ve apikal rezaksiyon'a benzer (patolojik oluşumların çıkarılmasından) ameliyelerden de bahsetmiş ve bugünkü tıbbî anlayışa uygun bilgiler vermiştir.

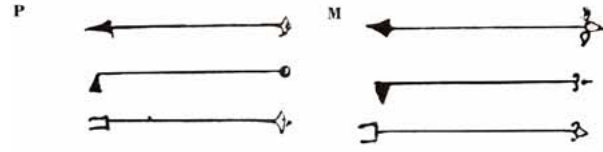
Resim 3. Müdevver Mibza (Rujin), *Cerrâhiyetü'l Hâniyye I*, Haz.İlter Uzel

Resim 4. Kerpeten, *Cerrâhiyetü'l Hâniyye I*, Haz.İlter Uzel

Resim 5a. Kazagu (Gratuar ve Küreter), Cerrâhiyetü'l

Resim 5b. Kazagu (Gratuar ve Küreter), Cerrâhiyetü'l Hâniyye I, Haz.İlter Uzel

Resim 6. İmplant, Cerrâhiyetü'l Hâniyye I, Haz.İlter Uzel

SONUÇ

İslami Dönem ilk Türkçe tıp kitapları (yazmaları) yüzyıllarca süren bir geleneğin devamında ve İslâm tıbbının etkisinde oluşturulmuştur. Dönem tıbbını biçimlendiren Ahlat-ı Erbaa “Humoral Patoloji” anlayışı, teşhis (tanı) ve tedavide (sağaltma) egemen bir pratik olarak uygulanmış; hekimler hastalara yaklaşımını ve hastalıkları sağaltımını bu anlayışa göre yapmışlardır. Dönem içerisinde deneysel tıpla ilgili uygulamalara da yer verilmiş ve zamanla klinik tıbaa ait pratikler de uygulanmaya başlamıştır. Hastalıkların etyolojisi (öyküsü-etkenleri) dikkate alınmış, ilk defa bu dönemde hastalıklarla semptomları (belirtileri) birbirinden ayırt edilmiştir. Hastalıklar önce ilâçlarla tedavi edilmeye çalışılmış tedaviden yanıt alınamadığı durumlarda cerrahi operasyonlara girişilmiştir. Mistik ve batıl inanışlar etkisiyle bazı uygulamalara yer verilmekle birlikte bir kısmı günümüz tıbbındaki uygulamaları çağrıştıran ve uygulamalarla örtüşen ameliyelere(kılıgı) de yer verilmiş, o dönem tıbbının genel geçer bilimsel uygulamaları takip edilmiştir. Tedavilerde bitkisel ilaçlarla birlikte çeşitli kimyasallardan yapılmış basit ve mürekkep (kompoze-bileşik) ilaçlar da kullanılmıştır. Tıbbın bir tek disiplini yanında birçok disiplinini içeren bu dönem kitapları, yükselme dönemi Osmanlı tıbbının oluşumuna ve biçimlenmesine kaynaklık ettiği gibi, modern Türk tıbbının doğmasına da katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

1. Altıntaş A. “Eski Türk Tıbbına Bir Bakış”, Türk Tıp Eğitiminin önemli Adımları İstanbul CSA Global publishing Şubat 2006. Türkçe 1. Baskı. s.6, 2006.
2. Sarı N. Akgün B., Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri I, Sempozyum Dizisi No:62. s.1-24, Mart 2008.
3. Uzel İ. Süveren K., Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerreb-Nâme Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
4. Korkmaz Z., “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri” Fikret Türkmen Armağanı, Kayırlmaz Matbaası, s.471 İzmir, 2005.
5. Güven M. “Kitabu’l Müntahab fi’t-Tıbbın Türk Tıp Dili Açısından Değeri ve Müellifi Abdulvehhab bin Yusuf’un Türk Tıp Diline katkıları”,Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007, Erzurum, 2007.
6. Bölükbaşı O. “Türkçe Tıp Eğitimi: Eski Ama Gerçekleşmemiş Bir Hayalin El Birliği İle Yok Edilişi” STED cilt 13, S. 11, s. 415-416, 2004.
7. Tabib İbn-i Şerif -15.Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif 2.C. Hazırlayanlar Okutan M. Yahya, Doğan Koçer, Mecit Yıldız Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
8. Önler Z. Celalüddin Hızır Paşa(Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa I, TDK Yayınları, İstanbul, 1999.
9. Koman M. Abdulkahir - Müntahab, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Yayını No :15, İstanbul, 1949.
10. Şahin M. Ü. Mü’min Bin Mukbil, Miftâhu’n-Nûr ve Hazâinü’s-Surûr(Dil incelemesi, Metin, Söz Dizini), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 1994.

11. Güven M. Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab fi't-Tıbbı (Dizin-Metin-İnceleme), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2005.
12. Bayat A. H. Kitâbu'l- Müntehab fi't Tıb, (inceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım) Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul, 2005.
13. Özer O. Ahmedî Tervihü'l Ervah(Giriş-Metin Dizin) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1995.
14. Canpolat M. Önler Z., İshak Bin Murad Edviye-i Müfredde TDK yayınları, Ankara, 2007.
15. Aydın S. "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp anlayışına Bakış" Osmanlılarda Sağlık Ansiklopedisi Biofarma Yayınları C.1, İstanbul, 2006.
16. Demirhan E. A. Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.2, s.24, İstanbul, 1989.
17. Altıntaş A. Tabib İbn-i Şerif -15.Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerif 2.C. Hazırlayanlar Okutan M. Yahya, Doğan Koçer, Mecit Yıldız Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2004.
18. Akşemseddin Mehmed bin Hamza. Mâidetü'l Hayât Topkapı Sarayı Ktp. Hazine nr. 552; Millet Ktp. Ali Emiri Tıp 126; Edirne Selimiye Ktp. T.Y. 53.
19. Tokaç M. "Osmanlı Dönemi Türkçe Tıp Yazmalar", Osmanlılarda Sağlık Ansiklopedisi C.1, S.165-195, Biofarma Yayınları, İstanbul, 2006.
20. Yıldırım R. V. Diskorides'in Materia Medicası ve Türk İslâm Tababeti, İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 2002.
21. Kâhya E. "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Cerrahî Çalışmalardan Bazı Örnekler", 07.03.2006 turkoloji.cu.edu.tr Genelana.php - 74k -, 2006.
22. Baylav N. Fatih Sultan Mehmed Devrinde(Telif,Tercüme ve İstinsah Edilen)Tıp Eserleri ile İlaçlar, Türkiye Tıbbi Müstahzarat Laboratuvarları Derneği yayınları, s.17, İstanbul, 1953.
23. Sevin K. Estetik Plastik Cerrahî Tarihçesi www.estetiks.com/tarihce.html - 18k, 2008.
24. Yıldırım N. On Beşinci Yüzyıla Ait Türkçe Cerrahnâmeler Lokman Hekim Journal 1(1), s.19-28, 2011.
25. Bayat A. H. vd. Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî –Mürşid, AKM Yayınları, Ankara, 2004.
26. Kâhya E. "On Beşinci Yüzyılda Yaşamış Hekimlerimizden Hekimbaşı Âhî Çelebi",Erdem- Aydın Sayılı Özel sayısı 1. C.9, sayı 25, s. 294, Türk tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
27. Uzel İ. Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyetü'l Hâniyye I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
28. Kâhya E. Uroloji Tarihi, Ankara, 1980.
29. İlhan, Nadir Eşref bin Muhammed Hazâ'înu's-Sa'âdât (İnceleme-Metin-Dizin), Doktora Tezi, Elazığ, 1998.
30. Şahin H. Kemaliye, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi C.9. S.9, s.147-177, 2005.
31. Özçelik. S. Nidai Mehmet Çelebi, Menafî'un-nas (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini), VIII+1062 s., Malatya, 1990.
32. Çağırın Ö, Tıbb-ı Nebevî (İmlâ-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin) Doktora Tezi İnönü üniversitesi I. C., 33. Malatya, 1992.
33. Argunşah M. Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin,TDK Yayınları, Ankara, 1999.
34. Erdağı B. Tuhfe-i Mübarizi İnceleme- Metin-Sözlük Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora Tezi, Ankara, 2000.